

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

састаўляючых кампанентаў. Адбываецца з'яўленне новых назваў страў і прапаганда іх як нацыянальных, трансфармацыя і эвалюцыя многіх страў, звычаяў і традыцый. Шмат страў знікаюць увогуле, частка замяняецца іншымі, ідзе працэс ускладнення прыгатавання страў. Шырока выкарыстоўваюцца раслінныя кампаненты з мясцовай гаспадаркі (вельмі добра прадстаўлены стравы з бульбы і капусты), бо ў турыстаў вялікай папулярнасцю карыстаюцца стравы з экалагічна чыстых прадуктаў харчавання. Пашыраецца асартымент мясных страў. Разам са свінінай пачалі ўжываць мяса птушак (куры, індкі), трусаў як дыетычнае, карыснае для здароўя і экалагічна чыстае мяса. Адбываецца распаўсюджванне абрадавай ежы і выкарыстанне яе ў паўсядзённым рацыёне харчавання. Вялікі ўплыў на традыцыі харчавання Беларусі, у тым ліку і Падзвіння, аказалі стравы былога Савецкага саюза, стварэнне так званых “універсальных” страў, якія сустракаюцца амаль што на ўсіх аграсядзібах.

Развіццё агражатурызму ўплывае на становішча традыцыйнай культуры харчавання беларусаў Падзвіння, якая мае агульнабеларускія і лакальныя асаблівасці. Наша задача – глыбска і ўсебакова даследаваць гэты працэс, так як беларуская кухня складае важнейшую частку нацыянальнай культуры.

ЛІТАРАТУРА

1. Аўсейчык У.Я. Восеньскія дзяды ў беларусаў Падзвіння: рэгіянальныя асаблівасці і лакальныя варыянты / У.Я. Аўсейчык // Вес. Полацк. дзярж. ун-та. – 2012. – С. 40.
2. Вештарт, Г.Ф. Беларускія народныя стравы / Г.Ф. Вештарт. – Мінск : Ін-т падрыхтоўкі навук. кадраў НАН Беларусі, 2005. – 35 с.
3. Клицунова, В. Открываем Беларусь / В. Клицунова. – Минск : “Трэпілей”, 2009. – 152 с.
4. Наваградскі, Т.А. Традыцыі народнага харчавання беларусаў / Т.А. Наваградскі. – Мінск : НіА, 2000. – 112 с.
5. Народная культура Віцебшчыны / рэдкал.: Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск : ВДУ, 2007. – 271 с.
6. Никифоровский, Н.Я. Очерки простонародного життя-быття в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности / Н.Я. Никифоровский. – Витебск, 1895. – 312 с.
7. Ушацкія прысмакі / Народны клуб беларускай нацыянальнай кухні “Прысмакі”. – Ушачы : РМЦ, 2005. – 39 с.
8. Этнокультурное развитие Беларуси в XIX – начале XXI в. / Редкал.: Т.А. Новгородский [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2011. – 295 с.
9. Яско, Г.М. Лепельскія клецкі і другая смаката / Г.М. Яско, В.І. Закрэўская. – Мінск : Бел. ін-т прабл. культуры, 1997. – 14 с.

ІНФАРМАТАРЫ

10. Літвінок Лідзія Міхайлаўна, Віцебская вобласць, Докшыцкі раён, в. Дармантова.
11. Маханенка Вольга Мікалаеўна, Віцебская вобласць, Лепельскі раён, в. Стары Лепель, гаспадыня аграсядзібы “Прызёрная”.
12. Саковіч Галіна Мікалаеўна, Віцебская вобласць, Полацкі раён, г.п. Баравуха, гаспадыня аграсядзібы “Славяначка”.
13. Часнакоў Аляксей Гаўрылавіч, Віцебская вобласць, Лепельскі раён, в. Двор Парэчча, гаспадар сядзібы “У Гаўрылавіча”.
14. Шкодзіна Алёна Архіпаўна, Віцебская вобласць, Ушацкі раён, в. Турасполле.
15. Шкіндзер Васіль Аляксандравіч, Віцебская вобласць, Лепельскі раён, в. Вялікі Поўсвіж, гаспадар аграсядзібы “Поўсвіж”.
16. Шуневіч Антаніна Сцяпанаўна, Віцебская вобласць, Лепельскі раён, в. Пунішча, гаспадыня аграсядзібы “Бяседа”.

УДК 392.1(476) «18/26»

АБРАД «ПРЫКЛАДЗІНЫ» Ў БЕЛАРУСАЎ ПАДЗВІННЯ¹

канд. гіст. навук **У.Я. АЎСЕЙЧЫК**
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, Наваполацк

На аснове палявых этнаграфічных матэрыялаў і пісьмовых крыніц разгледжаны абрад «Прыкладзіны» беларусаў Падзвіння. Прааналізавана гістарыяграфія праблемы, ахарактарызаваны варыянты назваў абраду, выяўлены арэал распаўсюджвання, вызначана структура і разгледжаны ход

¹ Артыкул падрыхтаваны ў ходзе працы па тэме «Этнакультурны ландшафт Беларускага Падзвіння: рэгіянальная спецыфіка і заканамернасці функцыянавання ў сярэдзіне XIX – пачатку XXI ст.» (ГБ 0814).

абраду, ахарактарызаваны сучасны стан яго функцыянавання. Упершыню зроблена спроба цэласнага даследавання абраду ў межах Падзвіння. Выкарыстаны матэрыялы ўласных палявых экспедыцый аўтара 2007–2012 гг. Прыкладзіны з'яўляюцца адметнай традыцыяй памінальнай абраднасці беларусаў заходняй і цэнтральнай частак Падзвіння.

Ва ўмовах глабалізацыі і мадэрнізацыі беларускага грамадства, паскораная тэмпы якіх назіраюцца ў канцы XX – пачатку XXI ст., асабліваю актуальнасць набываюць вывучэнне і захаванне самабытных этнічных традыцый. Гэта абумоўлена імклівым знікненнем у сучасных умовах з ужытку беларускага насельніцтва элементаў традыцыйнага культурнага комплексу, які стаў падмуркам сучаснай нацыянальнай культуры. У сувязі з гэтым даследаванне традыцыйнай культуры беларусаў, асабліва ў яе лакальнай разнастайнасці, з'яўляецца не толькі актуальным накірункам этналагічнай навукі, але і яе першачарговай задачай.

Своеасаблівай абрадавай традыцыяй падзвінскага рэгіёна з'яўляюцца **Прыкладзіны**, пад якімі разумеюцца абрад упарадкавання магілы (абкладанне дзёрнам, каменем, дрэвам, устаноўка надмагілляў і інш.), што адбываецца на працягу першага году пасля смерці. Абрады парадкавання магілы і ўстаноўкі на ёй разнастайных канструкцый у першую гадавіну зафіксаваны ў розных частках Беларусі [1, с. 187; 2, с. 290; 3, с. 376; 4, с. 73–87; 5]. Аднак асаблівасці надмагілляў і абрадавых дзеянняў, якія суправаджаюць упарадкаванне, сведчаць аб існаванні спецыфічных рыс дадзенай традыцыі на Падзвінні.

Гісторыя вывучэння абраду Прыкладзіны на тэрыторыі Падзвіння мае даўнюю традыцыю. Першыя працы, якія змяшчаюць матэрыялы па дадзенай праблематыцы, былі апублікаваны яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. У 1847 г. надрукавана кніга Я. П. Тышкевіча «Апісанне Барысаўскага павета...». Праца ўтрымлівае цэлы шэраг апісанняў памінальных традыцый беларусаў, у тым ліку і абраду Прыкладзіны [6², с. 380–381]. Звесткі аб абрадзе змешчаны таксама ў працы П. М. Шпілеўскага «Беларусь у характарыстычных апісаннях і фантастычных яе казках» [8]³. Аднак гэта апісанне мае шэраг рыс, якія не сустракаюцца ў іншых крыніцах. Улічваючы заўвагі даследчыкаў да арыгінальнасці этнаграфічных матэрыялаў у працах П. Шпілеўскага, выкарыстанне яго апісання патрабуе асцярожнасці. Упамінанне аб абрадзе Прыкладзіны ў беларусаў Віленскай губерні робіць А. Г. Кіркор у працы «Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню» (1858 г.), характарызуючы абрадавую культуру беларускага насельніцтва рэгіёна [9, с. 153].

У 1860–1870-я гг. апублікаваны шэраг цікавых даследаванняў, у якіх разгледжаны пахавальна-памінальныя абрады беларусаў. Сярод іх інтарэс уяўляе праца М. А. Дзмітрыева «Збор песень, казак, абрадаў і звычаяў сялян Паўночна-Заходняга краю» (1869 г.). У кнізе змешчана апісанне абраду Прыкладзіны [10, с. 217–218], якое ў асноўных момантах паўтарае тэкст працы Я. Тышкевіча. У 1874 г. апублікавана кніга Ю. Ф. Крачкоўскага «Быт заходнерускага селяніна», якая ўтрымлівае характарыстыку абраду Прыкладзіны. Аўтар падрабязна апісаў абрадавыя дзеянні, якія папярэднічаюць рытуальнаму парадкаванню магілы, яе «прыкладанне». Апісанне зроблена ў Вілейскім павеце Віленскай губерні [11, с. 158–160]. Каштоўную інфармацыю аб памінанні продкаў сялянамі Бягомльшчыны (сучасны Докшыцкі раён) утрымлівае артыкул С. Нячаева «Нешта з рэлігійных абрадаў і забабонаў у Бягомльскім прыходзе Барысаўскага павета», што змешчаны ў неафіцыйнай частцы «Мінскіх епархіяльных ведамасцей» за 1874 г. (№7). Памінальным традыцыям прысвечана асобная частка публікацыі «Пра памінанне памерлых» [12, с. 227–229]. У ёй аўтар прадставіў даволі падрабязнае апісанне Прыкладзінаў [12, с. 228]. Змястоўны матэрыял, прысвечаны Прыкладзінам, утрымліваецца ў працы «Уклад», якая была напісана праваслаўным святаром в. Гняздзілава Вілейскага павета (сучасны Докшыцкі раён) А. Троіцкім. Даследаванне публікавалася ў 1875–1876 гг. у некалькіх нумарах «Літоўскіх епархіяльных ведамасцей». У адным з нумарсў (№18) аўтар разгледзеў абрад Прыкладзіны ў беларускіх сялян в. Гняздзілава [13]⁴. Пры апісанні абраду А. Троіцкі не спасылаецца на раней выдадзеныя працы, а выкарыстоўвае толькі ўласныя назіранні. Нягледзячы на тое, што праца была напісана з пазіцыі праваслаўнага святара, яна змяшчае даволі падрабязныя апісанні як царкоўнага памінавання памерлых, так і народных традыцый.

У пачатку XX ст., як і ў мінулы перыяд, у этнаграфічных даследаваннях пахавальна-памінальнай абраднасці пераважаў збор, першасная апрацоўка і публікацыя этнаграфічных матэрыялаў. У 1904 г.

² Апісанне з працы Я. П. Тышкевіча было перадрукавана ў кнізе П. В. Шэйна «Матэрыялы для вывучэння быту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю» (1890 г.) [7, с. 589–590] і зборніку «Пахаванні. Памінкі. Галашэнні» (1986 г.) [17, с. 159–160].

³ Праца друкавалася ў 1853–1856 гг. у часопісе «Пантэон» і складаецца з 16 нарысаў. На беларускай мове перавыдадзена ў 2010 г.

⁴ Апісанне абраду было перадрукавана ў зборніку «Пахаванні. Памінкі. Галашэнні» (1986 г.) [17, с. 144–145].

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

у часопісе «Tygodnik Ilustrowany» надрукаваны артыкул Г. Вінчы «Dziady na Litwie» [14]. У працы апісаны не толькі памінальныя традыцыі беларусаў на Восеньскія Дзяды, але і на Прыкладзіны. Артыкул каштоўны сваімі фотаздымкамі.

З 1920-х гг. у сувязі з ажыўленнем крэйзнаўчага руху на Беларусі колькасць публікацый аб беларускай культуры значна ўзрастае. Звесткі аб народных традыцыях беларусаў змяшчаюць не толькі этнаграфічныя публікацыі. Згадка пра спраўленне Прыкладзінаў у в. Павулле Чашніцкага раёна ёсць у «Віцебскім краёвым слоўніку» (1927 г.) М. Каспяровіча [15, с. 252]. Упамінанні аб «прыкладанні» магіл на тэрыторыі Падзвіння сустракаюцца і ў археалагічнай літаратуры таго часу. Даследчык І. А. Сэрбаў адзначаў існаванне такой традыцыі ва Ушацкім раёне [16, с. 211].

Пачынаючы з 1990-х гг. у айчыннай этналагічнай навуцы з'яўляецца шэраг прац, прысвечаных пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў. У некаторых з іх разглядаюцца і Прыкладзіны. Большасць гэтых прац утрымлівае толькі агульную характарыстыку абраду. Так, У. М. Сысоў у кнізе «З крыніц спрадвечных» (1997 г.) прадставіў кароткую характарыстыку Прыкладзінаў [18, с. 387]. У 2000 г. апублікавана манаграфія М. Ф. Раманюка «Беларускія народныя крыжы». У ёй вылучаны асобны тып традыцыйнага беларускага надмагілля – *Прыклады*. Аднак у раздзеле, дзе ахарактарызаваны Прыклады, выкарыстаны матэрыялы толькі з Палесся і Цэнтральнай Беларусі [4, с. 73–82]. Абагульняючы характар маюць таксама артыкулы ў энцыклапедычных выданнях «Этнаграфія Беларусі» [22], «Беларускі фальклор» [21], «Міфалогія беларусаў» [3; 19–20]. Апісанні абраду Прыкладзіны з Шаркаўшчынскага і Пастаўскага раёнаў змешчаны ў другім томе «Традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў» (2004 г.), які прысвечаны Віцебскаму Падзвінню [23, с. 207]. Каштоўныя звесткі ўтрымлівае і пяты том «Традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў» (2010 г.) [24, с. 326–327], у якім змешчаны матэрыялы з Цэнтральнай Беларусі. Апісанні абраду з Барысаўскага, Вілейскага і Лагойскага раёнаў Мінскай вобласці надзвычай карысныя для нашага даследавання. Матэрыялы па дадзенай праблематыцы ёсць таксама ў гістарычна-дакументальнай хроніцы «Памяць», прысвечанай Пастаўскаму раёну. У кнізе прадстаўлена падрабязнае апісанне абраду, зробленае ў в. Васіліны [25, с. 598–599]. Важнае месца ў вывучэнні абраду Прыкладзіны займаюць даследаванні У. А. Лобача. Абрад Прыкладзіны разглядаецца ў яго працах у сувязі з даследаваннем сімвалічнага статусу і рытуальных функцый могілак у культуры беларусаў [26; 27, с. 415–417].

Такім чынам, нягледзячы на больш чым працяглую гісторыю вывучэння абраду Прыкладзіны ў беларусаў Падзвіння, гэта з'ява не стала прадметам асобнага даследавання. Большасць прац змяшчаюць агульную характарыстыку абраду або выключна матэрыялы па дадзенай праблематыцы. Толькі ў некаторых публікацыях разглядаюцца асобныя аспекты гэтага феномену пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў рэгіёна.

Крыніцамі даследавання з'яўляюцца этнаграфічныя матэрыялы (апублікаваныя і архіўныя), зафіксаваныя на Падзвінні ў XIX – пачатку XXI ст. Апроч апублікаваных крыніц значнае месца ў працы займаюць матэрыялы ўласных палявых этнаграфічных даследаванняў аўтара, праведзеных на Падзвінні (2007–2012 гг.). Важнае значэнне маюць таксама матэрыялы фальклорна-этнаграфічных экспедыцый Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, якія праводзіліся выкладчыкамі і студэнтамі гісторыка-філалагічнага факультэта. Матэрыялы захоўваюцца ў архіве факультэта. Значную колькасць палявых матэрыялаў па гэтай тэме сабрала Т. В. Валодзіна⁵. Каштоўныя матэрыялы па праблеме даследавання захоўваюцца ў рукапісным фондзе літоўскага фальклору (РФЛФ) Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору. Сярод архіўных матэрыялаў РФЛФ асабліваю цікавасць уяўляе інфармацыя, сабраная ў ходзе этнаграфічнай экспедыцыі да вытокаў ракі Віліі (справа № 7647 [28]). Яна была праведзена ў 2006 г. літоўскімі навукоўцамі В. Вайткявічусам, Д. Вайткявічэне і беларускімі даследчыкамі Т. В. Валодзінай, Ю. А. Гурскай, Ю. І. Унуковічам. У справе змешчаны апісанні абраду Прыкладзіны, зафіксаваныя ў беларускага насельніцтва Докшыцкага раёна Віцебскай вобласці.

На тэрыторыі Падзвіння абрад зафіксаваны пад рознымі назвамі. Найбольш распаўсюджаным сярод іх з'яўляецца варыянт «*Прыкладзіны*» (з націскам на першы ці другі склад). Этымалогія слова «Прыкладзіны» звязана з галоўным рытуальным дзеяннем абраду – «прыкладаннем» (упарадкаваннем магілы). У этнаграфічнай літаратуры шырока сустракаецца варыянт «*Прыклады*» для намінацыі абраду [3, с. 376; 4, с. 73; 27, с. 415]. Як сведчаць матэрыялы сучасных палявых этнаграфічных даследаванняў, такі варыянт для Падзвіння з'яўляецца даволі рэдкім. У рэгіёне пашыраны таксама і іншыя назвы абраду,

⁵ Аўтар выказвае шчырую падзяку доктару філалагічных навук, дацэнту, загадчыку аддзела фалькларыстыкі і культуры славянскіх народаў ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі» Валодзінай Таццяне Васільеўне за прадстаўленыя матэрыялы ўласных палявых даследаванняў у Глыбоцкім, Докшыцкім і Чашніцкім раёнах Віцебскай вобласці.

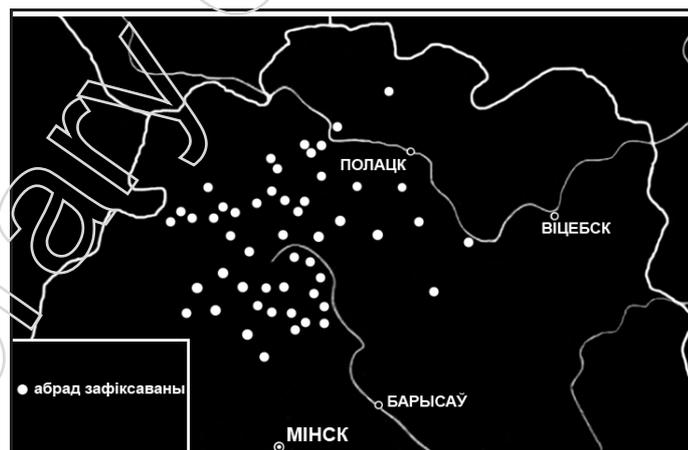
вытворныя ад слоў «прыкладаць», «абкладаць»: «Прыкладні», «Акладзіны», «Прыкладны», «Прыкладзены», «Пракладзіны».

Такія назвы, як сведчаць крыніцы, не заўсёды абзначалі ўвесь абрад. Іншы раз яны датычыліся толькі асобных рытуальных дзеянняў. У рэгіёне і ў сучасны перыяд пашырана разуменне пад назвай «Прыкладзіны» абрадавай трапезы пасля (або напярэдадні) упарадкавання магілы [25, с. 598; 44, арк. 11]. А па сведчанні Ю. Крачкоўскага ў Вілейскім павеце дамашняя памінальная вячэра, якая папярэднічала ўпарадкаванню магілы, мела назву «*пакойныя памінкі*». У той жа час пад «*прыкладзінамі*» разумелі прадаўгаватую, чатырохвугольную дошку, якую лажылі на магілу [11, с. 158, с. 160].

На Заходнім Падзвінні (Пастаўскі, Шаркаўшчынскі раёны) для наймення абраду характэрна назва «*Асяніны*» (так называюць у рэгіёне і восеньскія Дзяды) [23, с. 207; 25, с. 598–599]. Існаванне адной назвы для абзначэння двух абрадаў можа тлумачыцца тым, што ў гэтай мясцовасці ў мінулым упарадкаванне магілы і Дзяды з'яўляліся часткамі агульнага абрадавага комплексу восеньскага памінальнага памерлых. Сведчаннем гэтаму служыць традыцыя спраўляць Прыкладзіны ў дзень, які папярэднічае Дзядам, што яшчэ і ў наш час фіксуецца ў рэгіёне: «*Дык гэгі і есць Асяніны, Прыкладныя. Калі прыкладаюць пакойнікаў да Дзядоў до гэных. <...> Асяніны, яны ў акцябр бываюць, пападаюць то на акцябрскую, то не дахадзя акцябрскай гэнымі чысламі, і во да гэтых Дзядоў прыкладаюць, пасля гэтых Дзядоў, ужо не прыкладаюць*»⁶; «*Асяніны перад Акцябрскай, Дзяды гэтыя, я не знаю па якой гэты прычыне вобшчэм памінальныя гэты ўжо. Прыкладаюць гэтых старых на кладбішчы, ды значаць, гэтыя самыя Дзяды паследнія прыкладуць дзёрнам, тады памятнікі не стаўлялі, а пакойніка прыкладалі – дзёрн рэзалі. І тады абкладалі і гэтыя самыя ўжо памінкі гэтыя спраўлялі, ўжо на гэтыя Асяніны, а пасля гэтых Асянін ўжо Дзядоў не было*»⁷. На карысць такой версіі сведчыць і наяўнасць дамашніх памінальных застолляў напярэдадні і ў дзень Прыкладзінаў, якія па сваім характары і структуры нагадваюць памінальныя трапезы на Дзяды [11, с. 158–159; 28, р. 1, р. 77]. Часам і самі рэспандэнты адзначаюць такое падабенства: «*Прыкладаюць магілкі і тэжа ж Дзяды адпраўляюць*» [28, р. 108].

У ваколіцах п. Бягомль (Докшыцкі раён) гэты памінальны абрад вядомы пад назвай «*Хаўтуры*» [12, с. 228; 28, р. 64, р. 77]. Асаблівасцю абрадавых дзеянняў у дадзеным мікрарэгіёне з'яўляецца паленне на могілках вогнішчаў у дзень, які папярэднічаў упарадкаванню магілы (гл. ніжэй).

Прыкладзіны распаўсюджаны ў заходняй і цэнтральнай частках Падзвіння (Мал. 1). Абрад зафіксаваны таксама ў Вілейскім, Барысаўскім і Лагойскім раёнах Мінскай вобласці [24, с. 326–327]. Традыцыя «прыкладаць» магілу нядаўна памерлага зафіксавана пераважна сярод беларускага праваслаўнага насельніцтва, але сустракаецца і ў беларусаў-каталікоў. У каталіцкага насельніцтва дадзеная абрадавая традыцыя існуе ў значна спрошчаным варыянце і адбываецца звычайна без трапезы на могілках [26, с. 77].

Мал. 1. Арэал абраду Прыкладзіны на тэрыторыі Беларускага Падзвіння

Пры характарыстыцы арэала Прыкладзінаў, які ўзноўлены на аснове матэрыялаў сучасных палявых даследаванняў, неабходна адзначыць неаднолькавую ступень інтэнсіўнасці абраду (тычыцца яго

⁶ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Васюковіч В.У., 1935 г. н. у в. Чарніца (II) Докшыцкага раёна.

⁷ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Салабко Л.Дз., 1928 г. н. у в. Вуглы Докшыцкага раёна.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

паўнаты і колькасці элементаў) у розных частках рэгіёна. Калі ў Докшыцкім раёне і частцы Глыбоцкага нават у сучасны перыяд абрад фіксуецца дастаткова поўна, то ў другіх месцах ён прадстаўлены фрагментарна. На большай частцы рэгіёна распаўсюджана толькі традыцыя ўпарадкавання магілы. У той час рытуальныя дзеянні, якія суправаджаюць «прыкладанне», і абрадавая трапеца фіксуецца не паўсюдна. Гэта можна патлумачыць неаднолькавай ступенню захаванасці абраду ў розных частках рэгіёна. Як адзначаў К. В. Чыстоў, адсутнасць або наяўнасць таго ці іншага элемента ў познім апісанні абраду далёка не заўсёды сведчыць аб лакальных адрозненнях. Позняя гісторыя абраду ёсць працэс рэдукцыі яго элементаў [29, с. 16]. Больш аргументаваныя высновы можна зрабіць толькі пасля дэталёвага даследавання іншых частак традыцыйнай культуры беларускага насельніцтва рэгіёна. Гэта ж тычыцца і падстаў для супастаўлення арэала абраду з тэрыторыяй распаўсюджання іншых элементаў культуры. Аднак ужо зараз можна адзначыць, што арэал абраду суадносіцца з зонай распаўсюджання каменных надмагілляў XI–XVII стст. (А. В. Квяткоўская) і арэаламі, выяўленымі на матэрыялах мелодыкі абрадаў жыццёвага цыкла (Т. Б. Варфаламеева) [32, с. 27; 30, с. 85–91, 31].

У рэгіёне Прыкладзіны ладзяцца ў першую восень пасля пахавання. На большай частцы рэгіёна абрад адбываецца ў кастрычніку ці на пачатку лістапада, напярэдадні восеньскіх Дзядоў, у першую, другую ці трэцюю суботу пасля Пакроваў (1 / 14.X). Радзей ён спраўляецца ў іншыя дні тыдня ў межах гэтага тэрміну. У сучасны перыяд тэрмін рытуальнага ўпарадкавання магілы іншы раз не вызначаецца такой дакладнасцю. Аднак і для сучасных вяскоўцаў абавязковым застаецца спраўленне абраду да восеньскіх Дзядоў: «*Прыкладаюць, да. Гэта нада, нада каб памрэць, вот нада каб да Асянін прылажылі<...>*»⁸. Тэмпаральная прывязка абраду ўпарадкавання магілы да восеньскіх Дзядоў дае падставу рэспандэнтам вызначаць гэта свята як памінкі выключна па нядаўна памерлых: «*Ну дык і то Асяніны⁹, а гэта але ж ёсць нейкія Дзяды яшчэ во <...>. Асяніны дык гэта болей ужо ў каго вот як памёрлі, дык тады спраўляюць. Гэта ўжо на, на Асяніны сталы спраўляюць гэта да года*»¹⁰. У беларусаў каталіцкага веравызнання ў якасці тэмпаральнай прывязкі абраду быў дзень Усіх Святых (2.XI): «*А дзёрнам, памрэць, як мы завём, перад Усімі Святымі, дык нада было дзёрначкамі было перш аблажыць*»¹¹.

У розных частках Падзвіння правядзенне абраду адрознівалася па часе. Нават у межах невялікага рэгіёна Прыкладзіны іншы раз адбываліся ў розныя дні: «*Асяніны ў кастрычніку. У нас іх чатыры: адна вёска – адныя Асяніны ў адну нядзелю, у другую нядзелю – у другой вёсцы. Былі Гутараўскія, Еўскія, Рабецкія і Пушкароўскія Асяніны, называліся па назвах вёсак. Гэта як памрэ чалавек у гэтым годзе, па ім у кастрычніку спраўляюць Асяніны*» (Пастаўскі раён) [23, с. 207]; «*Гэта первая і втарая субота, можна первую і втарую у нас, у нас. А вот там за ракой ужо счыталася Пустаселле, там і туды далшэ ужэ прыкладалі дажэ ў трэцію, трэцію суботу. У нас тут ужо у трэцію не перакладалі. Гэтак устаноўлена, вот*»¹². П. М. Шпілеўскі прыводзіў звесткі, што Прыкладзіны спраўляліся на сёмы дзень пасля пахавання. У гэты дзень сям'я з'яўлялася на магілу свайго роднага і клала на яе камень ці дошку з якім-небудзь знакам. Гэта рабілася для таго, каб магілу можна было знайсці і паставіць у наступным крыж з дрэва ці каменю [8, с. 146–147]. У іншых крыніцах XIX – першай трэці XX ст. і матэрыялах сучасных палявых даследаванняў такі тэрмін спраўлення Прыкладзінаў не сустракаецца. У в. Млын Чашніцкага раёна Прыкладзіны спраўляюцца на саракавы дзень з моманту смерці чалавека. Аднак у гэтай мясцовасці лад імі разумеецца іншая абрадавая традыцыя: «*Гэта ж на саракавы дзень прыкладалі магілу. Бяруць пясок, нясуць у цэркву, і там пасвяцяюць, і прывозяць назад і пасыпаюць. Вот гэта – Прыкладзіны называюць. Гэта на саракавы дзень*»¹³.

На тэрыторыі Падзвіння ўпарадкаванне магілы, якое адбываецца на працягу першага года пасля смерці, зафіксавана і ў іншых тэрмінах. У Віцебскім і Бешанковіцкім раёнах вядомы выпадкі парадкавання магілы, прымеркаваныя да Тройцы і Радаўніцы [33, арк. 19; 34, арк. 46; 35, арк. 14]. На традыцыйна папраўляць магілу, прымеркаваную да Радаўніцы, звярталі ўвагу этнографы XIX ст. Так, М. Я. Нікіфароўскі адзначаў, што ў Віцебскім павеце трывалы драўляны крыж на магіле нядаўна памерлага ўсталёўваўся на Радаўніцу. Замену старога драўлянага крыжа прымяркоўвалі таксама да гэтага свята [7, с. 620]. Упарадкаванне магілы памерлага, прымеркаванае да вясенніх памінальных абрадаў, больш пашырана ва ўсходняй частцы Падзвіння.

⁸ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Іванскай Н.П., 1937 г. н. у в. Літоўцы Докшыцкага раёна.

⁹ Маюцца на ўвазе восеньскія Дзяды.

¹⁰ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Іванскай Н.П., 1937 г. н. у в. Літоўцы Докшыцкага раёна.

¹¹ Зап. аўтарам у 2009 г. ад Януковіч Ф.І., 1936 г. н. у в. Гайдукі Пастаўскага раёна.

¹² Зап. аўтарам у 2011 г. ад Куркуль Я.В., 1936 г. н. у в. Гліннае Докшыцкага раёна.

¹³ Зап. Лобачам У.А., Валодзінай Т.В. у 2008 г. ад Паўлоўскай Л.Н., 1938 г. н. у в. Млын Чашніцкага раёна.

Такім чынам, можна меркаваць аб наяўнасці на тэрыторыі рэгіёна дзвюх лакальных традыцый парадкавання магіл памерлых на працягу першай гадавіны (восенню і вясной).

Прыкладзіны завяршаюць цыкл прыватных памінальных абрадаў (памінаанне асобнага памерлага), якія адбываюцца на могілках. У шэрагу месцаў рэгіёна, як сведчаць матэрыялы, гэтыя памінкі былі апошнімі і ў агульнай структуры індывідуальнага памінаання, у той час як памінкі ў сорок дзён і гадавіну адсутнічалі: «Прыкладзіны дзелалі. Усю жыццё ў Прыкладзіны. Вот сорок дзён, і год у нас не было пераж»¹⁴. Распаўсюджанне апошніх памінальных дзён, па словах рэспандэнтаў, выклікала знікненне Прыкладзінаў: «Прыкладзіны ў нас усё врэмя, цяпер ужо сорок дзён робяць»¹⁵; «Прыкладзіны бывалі, а цяпер ужо не. Даўней пахаваюць і тады да самай восені гэта перад Пакровам за тры нядзелі Прыкладзіны. А цяпер жа сорок дзён, ну каторыя праўляюць дзевяць дзён і гадаўчыну. Ну як цяпер хто памятник не паставіць, тады ўжо дзёрнам абкладаюць на зіму, каб халодна не было яму»¹⁶. Пасля спраўлення абраду нябожчык пераходзіў у катэгорыю «дзядоў» (продкаў). У наступным ён памінаўся разам з астатнімі памерлымі роду.

Абрад Прыкладзіны спраўляецца па нябожчыках, якія памерлі на працягу года. У шэрагу выпадкаў рэспандэнтамі адзначаецца больш дакладныя крытэры: «А Прыкладзіны ў начале маябра. Пакуль сорок дзён ня пройдзіць, нільзя прыкладаваць. А еслі прашло да Дзядоў, тады»¹⁷. На значнай частцы рэгіёна такой строгай прымеркаванасці не зафіксавана. Гэта можа сведчыць не столькі пра лакальныя рысы, колькі пра разбурэнне традыцыйных уяўленняў.

Абраду папярэднічала стараннае прыгатаванне. У этнаграфічных крыніцах адзначана традыцыя напярэдадні свята прыбіраць у хаце і на панадворку [11, с. 158; 25, с. 599; 12, с. 228]. Для ўпарадкавання магілы патрэбна было загадзя падрыхтаваць усё неабходнае. А Трыціцы наступным чынам апісаў падрыхтоўку да Прыкладзін сялян вёскі Гняздзілава: «Ад Пакрова Прасвятой Багародзіцы чуваць таргі заможных сялян з каменшчыкамі наконт помнікаў, бачыш у полі селяніна, які дзяўбе малатком камень і з гэтага каменя вырабляе крыж, а там над плітой працуе малады хлопец, выбіваючы на ёй крыжык і год смерці. Менш заможны і бядняк ідзе да пана з просьбай ахвяраваць для нябожчыка яліну на крыж і прыкладку: сякуюць, чэшуць габлююць, робячы крыжы 4-, 6-, а хто і 8-канцовыя. А вось абчасанае палена даўжынёй з магілу – гэта прыкладка» [13, с. 155]. У в. Васіліны Пастаўскага раёна да Прыкладзінаў неабходна было зрабіць калі не агароджу, то хаця б «аорубчык» (драўляны канат) [25, с. 599].

Напярэдадні «прыкладання» ў шэрагу месцаў абавязковай працэдурай было мыццё ў лазні [19, с. 497; 12, с. 228]. Такая традыцыя ў беларусаў Падзвіння характэрна і для іншых календарных памінальных абрадаў [40, с. 206].

Вечарам, напярэдадні ўпарадкавання магілы, у шэрагу населеных пунктаў Падзвіння зафіксавана традыцыя ладзіць памінальную трапезу. Па сведчанні Ю. Крачкоўскага, на гэты жалобны стол запрашалі гасцей. Перад абразамі запальвалі грамадзкую свечку, а на стол ставілі латушку капусты. Госці станавіліся вакол стала і маліліся, пасля чаго сядалі за стол і прымаліся за гарэлку. Першую чарку пралівалі на стол (для памерлага). Выпіваючы першую чарку кожны прамаўляў: «Няхай дасць Бог душы неба, рай светлы, пакой вечны». Трапеза працягвалася цэлую ноч і завяршалася малітвай [11, с. 158–159]. Пра наяўнасць такой трапезы ў Пастаўскім і Докшыцкім раёнах сведчаць сучасныя матэрыялы [25, с. 598; 28, р. 28, р. 110]. Яе спецыфічнай рысай было ўжыванне толькі посных страў. Так, у в. Замасточка Докшыцкага раёна гэта памінальная трапеза была абавязкова поснай [28, р. 28]. У в. Баяры Докшыцкага раёна наведанне могілак напярэдадні Прыкладзінаў («Хаўтураў») для распальвання вогнішча суправаджалася трапезай, якая таксама была поснай [28, р. 64]. Асартымент «поснай» вячэры мог выглядаць наступным чынам: «Тожа дзелалі памінкі. Сазываюць радню. Бываець посную давалі толькі вячэру. <...> дома, варылі з грыбамі. Былі і калопні, і мак. А назаўтра скаромная стаўлялі» [28, р. 110]. У в. Васіліны Пастаўскага раёна да вячэры гаспадыня гатавала засквараную ў алеі цыбулю, вараную фасолу, капусту з грыбамі, вараную бульбу і абавязкова *мілты* (камочкі з аўса). Вялікую талерку мілты неслі назаўтра на могілкі [25, с. 298]. Мілты – гэта літоўская традыцыйная страва, якую, верагодна, перанялі беларусы Пастаўшчыны ад суседніх літоўцаў разам з назвай [36, с. 61].

У шэрагу населеных пунктаў рэгіёна зафіксавана традыцыя ладзіць сняданак перад упарадкаваннем магілы [13, с. 155; 11, с. 159]. У в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) раніцай у дзень Прыкладзінаў да

¹⁴ Зап. аўтарам і Жахоўскім Б. у 2009 г. ад Пецько Г.С., 1931 г. н. у в. Рачныя Докшыцкага раёна.

¹⁵ Зап. Лобачам У.А., Клопавай С., Высоцкай А. у 2009 г. ад Марковіч Г.П., 1931 г. н. у в. Старына Докшыцкага раёна.

¹⁶ Зап. аўтарам, Шыпіла Н., Путронкам К. у 2009 г. ад Падбярэзкі Л.М., 1934 г. н., Карніловіч К.І., 1933 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага раёна.

¹⁷ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Лях В.М., 1927 г. н. у в. Вілейка Докшыцкага раёна.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

гаспадара прыходзілі ўсе тыя, хто прымаў удзел у пахаванні, і ладзілася поснае сняданне [13, с. 155]. Традыцыя спраўляць памінальнае застолле раніцай перад «прыкладаннем» не з'яўляецца лакальным варыянтам правядзення абрадавай трапезы (у параўнанне з «поснай» рытуальнай вячэрай). Абрадавыя трапезы ўвечары і раніцай зафіксаваны ў адных і тых жа населеных пунктах. Гэта не дае падстаў сцвярджаць аб існаванні лакальных варыянтаў у правядзенні «поснай» трапезы ў розны час.

У апісаннях Прыкладзінаў характэрным элементам з'яўляецца наведванне храма ў дзень абраду і ўдзел у жалобным набажэнстве [13, с. 155; 12, с. 228; 6, с. 380; 10, с. 217]. Такая памінальная служба адбываецца да ўпарадкавання магілы. Па сведчанні С. Нячаева родныя памерлага не ўдзельнічалі ў богаслужэнні [12, с. 228]. У этнаграфічных крыніцах зафіксаваны таксама выпадкі, калі на могілках на Прыкладзіны прысутнічаў святар і адпраўляў памінальную службу [25, с. 599; 13, с. 155, 11, с. 160]. На могілкі з'яўляліся таксама і старцы (жабракі), якія маліліся за памерлага. За гэта іх адорвалі ежай, грашыма і асабліва *курчыкамі* (*курцамі*) – невялікімі хлябцамі, спецыяльна спечанымі да свята [11, с. 160; 25, с. 599].

У вызначаны дзень родныя збіраюцца на могілках і адбываецца ўпарадкаванне магілы. Этнаграфічныя крыніцы сведчаць аб існаванні традыцыі ўстанаўліваць на Прыкладзіны каменныя надмагіллі ці драўляныя канструкцыі, якія нагадваюць века труны [13, с. 155; 6, с. 380]. У сучасны перыяд на Падзвінні яшчэ фіксуюцца ўспаміны аб устаноўцы каменных надмагілляў у час Прыкладзінаў: *«А храсты з чаго робіліся? З каменя. Каменне прывязуць, во, якога абложуць то дзерванкамі, а хрэст высякалі. Даўней жа такія во як цёслы, такія вот, такія вот, ну, эта крыж вот такі высякуць возле меня, які памятник паставяць. <...> Збіралі на полі дзе які камень, дзе што, любым. Абы роўненька, так ужо было гэта камянкамі абложуць. <...> А тады во высекуць крэст і гэткі. А бывае што ці грошай у каго не было, ці я не знаю, так паставяць камянёк, во такі камянёк у галаве паставяць – гэта вродзе памятник»*¹⁸; *«Гэта 14 маябра, Пакроў. І ад Пакрова дзеве прыкладныя суботы. Гэта ж цяпер ставяць памятнікі, а даўна ж камень выб'юць і гэта»*¹⁹. Аднак успаміны аб устаноўцы драўляных канструкцый на магіле ў час Прыкладзінаў у сучасны перыяд вельмі рэдкія [25, с. 599].

У сучасны перыяд на большай частцы рэгіёна пашырана абкладанне магілы выразанымі кавалкамі дзёрну: *«Прыкладаюць тожа ўвосень. У маябрэ. Дапусцім, вот магілка пяском абложана. А патам у нас такі звычай – дзе-небудзь на лугу выразаюць такія вот ліштвы і прыкладаюць з адной стораны, і з другой, і з трэцяй. <...> – А зверху не? – А зверху не, там такія вот скачкі саджаюць, такія вот растуць зялёненькія»*²⁰. У некаторых месцах Падзвіння існавалі пэўныя асаблівасці ў абкладанні магілы дзёрнам. Так, на Докшыччыне была характэрна традыцыя выкладаць зверху магілы дзёрнам крыж: *«У гэтую суботу ў каго ну не прыкладзена магілка, а прыкладалі як, прыкладалі: сразалі верхні пласт, ну ўмелі, хто прыкладаў з такой зямлі траву выразалі такую як магілка, яе скапывалі, прынасілі, і лажылі на кладбішчы на магілку. І з бакоў сразалі такія ужо паменьша, яны ж не такія ўжо высокія. Вось гэта ўжо прыложыныя, яны абстаўленыя, ладзенькія, замаскіраванна. Выразалі такой крэст, чым і лажылі на магілку тожа крэст. Вот гэта ўжо прыложаная яна называецца магілка»*²¹; *«Надралі дзёрну, а тады прыложым, крэсьцік во так паложам. Крэсьцік з дзёрну клаі»* [28, р. 19]. У рэгіёне сустракаецца і варыянт спалучэння розных матэрыялаў у «прыкладанні» магілы: *«Камнем аблажывалі, тады магілку дзірванкамі абкладалі, лаціцы панаторквалі і эта зарасталася і стаялі так магілкі»*²²; *«Камянямі і бальшымі камянямі вот такую абложуць высокую магілку, а тады гэта дзірванком выражуць, вот такую дзірванка дзірванком абложуць»*²³. Выбар матэрыялу для ўпарадкавання магілы сучаснымі вяскоўцамі іншы раз тлумачыцца матэрыяльным дастаткам: *«І Прыкладзіны, кожны раз, Прыкладзіны. Во, цяпер, як паміраюць, во, цяпер не прыкладаюць, а вот як ужо памрэш, во, нада ж гэта во аграду робіць, памятник. Во ўжо к гэтаму чыслу, после Пакрова прыкладаюць, дык во, Прыкладзіны – год каб прайшоў, а тады і да года, каму як прыходзіць, зробіць памятник, аграду, зробіць усе, а як ужо і аграды няма і нічога, тады дзеран выразаюць і прыкрываюць, каб ужо цёпла было. Така кажаць, каб жа цёпла было. А то ж што ж яно?»*²⁴

Усе аперацыі па ўпарадкаванні магілы выконвалі родныя памерлага [28, р. 90, р. 114; 25, с. 599]. Аднак у в. Сасновая Докшыцкага раёна зафіксавана архаічная забарона на ўдзел родных у аперацыях па «прыкладанні»

¹⁸ Зап. аўтарам, Чараўко В.У. у 2007 г. ад Анашкевіч Л.М., 1935 г. н. у в. Шо Глыбоцкага раёна.

¹⁹ Зап. аўтарам у 2009 г. ад Хілько В.П., 1942 г. н. у в. Бірулі Докшыцкага раёна.

²⁰ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Лукашэвіч М.А., 1926 г. н. у в. Грабяні Докшыцкага раёна.

²¹ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Куркуль Я.В., 1936 г. н. у в. Гліннае Докшыцкага раёна.

²² Зап. аўтарам, Чараўко В.У. у 2009 г. ад Грыдзюшкі В.А., 1921 г. н. у в. Осцевічы Мёрскага раёна.

²³ Зап. аўтарам, Чараўко В.У. у 2007 г. ад Анашкевіч Л.М., 1935 г. н. у в. Шо Глыбоцкага раёна.

²⁴ Зап. Філіпенкам У.С., Шаўчэнка Я. у 2009 г. ад Плыгаўкі М.І. 1936 г. н. у в. Тумілавічы Докшыцкага раёна.

магілы памерлага²⁵: *«Абкладалі ў пятніцу. Як халодна, то палілі. Завуць людзей, самі ж не абкладалі сваю магілку родныя, нельзя. Абкладалі чужыя людзі, звалі саседзей ці мужыкоў якіх»* [28, р. 77].

Прыкладанне магілы, па меркаванні беларускага вясковага насельніцтва Падзвіння, мела на мэце не толькі яе ўпарадкаванне (*«каб яна не распаўзалася»*²⁶), але і саграванне памерлага зімой: *«А Прыкладзіны рабілі каб дзядам цяпле было? – Ну гэтак кажуць, што пакойніку цяпле. Кажух надзяваюць»*²⁷. Невыкананне дадзенага абраду пагражала тым, што памерлы будзе сніцца жывым: *«Нада прылажыць чалавека <...> За то, што вот аднаму чалавеку дажа саснілася. Памёрла ў яго кажуць жонка і гэтыя Прыкладзіны, гэта перад Асянінамі. Асяніны, Прыкладзіны, тут адно і яе не прылажылі, і яна прыснілася, што ей халодна. Вот, дык яны тады паехалі і прылажылі»*²⁸; *«Вось, хто не прыложыць, тады сніцца яму. Што мне халодна, і ўсе стараюцца прылажыць»*²⁹. Заўчаснае ўпарадкаванне магілы таксама лічыцца непажаданым. І ў такім выпадку памерлыя магілі непакоіць жывых: *«Не, нельзя раньшы. А то прысніцца і скажаць: “Горача мне”. Было гэтак. Манька раскавала. Матка прыснілася ей, што зарання ўкрылі, аблажылі»*³⁰.

У ваколіцах п. Бягомль Докшыцкага раёна для «сагравання» памерлага напярэдадні Прыкладзінаў на могілках распальвалі вогнішча: *«Касцёр, казалі, нада на зіму падагрэць»* [28, р. 77]. Пра гэта сведчаць этнаграфічныя крыніцы XIX ст. і сучасныя матэрыялы [12, с. 228; 26, с. 77; 28, р. 64, р. 77]. Выкананне дадзеных рытуальных дзеянняў адбывалася ў другой палове дня [28, р. 64]. С. Нячаеў адзначаў, што ў мінулым існавала больш дакладнае вызначэнне часу гэтых аперацый. У дадзенай мясцовасці на могілкі ішлі пасля заходу сонца, а вярталіся адтуль да поўначы. Лічылася, што пасля поўначы памерлыя ўстаюць са сваіх магіл і могуць нашкодзіць жывым [12, с. 228]. На могілках у гэты дзень спальвалі не толькі галлё і смецце, але адмыслова прывозілі дровы [28, р. 65; 12, с. 228]. Пра рытуальны характар дадзеных аперацый сведчыць таксама прамаўленне малітвы перад запальваннем вогнішча [28, р. 65]. Вогнішча, як правіла, распальвалі ў «нагах» магілы (за выключэннем выпадкаў, калі на могілках рабілі адно вялікае вогнішча) [28, р. 77]. Гэта было абумоўлена патрэбай «грэць» памерлым ногі: *«Грэюць, каб цёпла ў ногі было»* [28, р. 64]. Такое патрабаванне рэспандэнтамі можа звязвацца з ідэяй захавання здароўя памерлага нават на «тым» свеце: *«Ну, што гэта нада пагрэць нябожчыка, каб цёпла яму ў ногі было. Уся хвароба пачынаецца з ног. Дак во, нада, каб яму цёпла было. Кладзём агні. Цяпер мала кладуць агні і не такія. А мы даўней прывязём воз дроў, каб усю ноч гарэў агонь, да утра»*³¹. У гэтай сувязі не дзіўным выглядае наяўнасць вугалёў у познесярэдніявечных пахавальных помніках Падзвіння [32, с. 62]. У межах невялікага рэгіёна распаўсюджання дадзенай традыцыі сустракаюцца разыходжанні адносна часу яе выканання. Так, у в. Баяры было прынята паліць вогнішчы ў сераду ці чацвер [28, р. 64], а ў в. Сасновая рабілі гэта ў пятніцу [28, р. 77].

Пасля прыкладання, непасрэдна на самой магіле, ладзіцца трапеза і адбываецца памінанне памерлага. На гэту трапезу (як і на дамашняе памінальнае застолле ў дзень Прыкладзінаў) запрашалі родных [44, арк. 25, арк. 27]. Рытуальная трапеза на могілках іншы раз распачынаецца з малітвы: *«Зразу молюцца. Молюцца тады ўжо ядуць травы. Ну, травы якую хто прыстроіць. Гэта ж тамака хто катлеты якуюць, ну, усяго»*³². У шэрагу выпадкаў абрад таксама завяршаўся малітвай: *«Маліліся. Маліліся. Ну, там на самым перадзе малітва і ў па канцы тады молюцца, як адходзіш»*³³. У в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён), па сведчанні А. Троіцкага, пасля малітвы на магіле расціралі абрусы, на якія ставілі закуску. Госці рассаджваліся вакол магілы і, як у час пахавальнай трапезы, кругавая чарка абыходзіла ўсіх [13, с. 155]. У пазнейшых апісаннях абраду гэта трапеза не мае строгага парадку.

У шэрагу населеных пунктаў Падзвіння (зафіксавана на Докшыччыне і Глыбоччыне) яшчэ захоўваецца вельмі архаічная традыцыя прыносіць на могілкі ў якасці памінальнай стравы варанага пеўня (або курыцу, калі памерла жанчына). Пры гэтым існуюць даволі характэрныя абрадавыя дзеянні,

²⁵ Згодна з традыцыйнымі ўяўленнямі беларусаў Падзвіння ўсе аперацыі пры пахаванні памерлага павінны выконваць чужыя людзі. Падобныя перакананні шырока распаўсюджаны і ў наш час [40, с. 201]. Той жа характар мае забарона родным удзельнічаць у памінальнай службе (гл. вышэй).

²⁶ Зап. аўтарам у 2009 г. ад Алескі Л.М., 1939 г. н. у в. Ульшына Мёрскага раёна.

²⁷ Зап. Лобачам У.А., Высоцкай А., Клопавай С. у 2009 г. ад Марковіч Г.П., 1931 г. н. у в. Старына Докшыцкага раёна.

²⁸ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Дунец Н.А., 1921 г. н. у в. Таргуны Докшыцкага раёна.

²⁹ Зап. аўтарам, Лобачам У.А. у 2009 г. ад Сваток М.М., 1941 г. н. у в. Несцераўшчына Докшыцкага раёна.

³⁰ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Аксёўчыц Н.Н., 1936 г. н., Паплёўкі М.М., 1935 г.н. у в. Сакавічы Докшыцкага раёна.

³¹ Зап. Атрахімовіч А.С. у 2011 г. ад Кокар І.У., 1950 г. н. у г. п. Бягомль Докшыцкага раёна.

³² Зап. Матошка А.У. у 2012 г. ад Гапанёнак Г.В., 1933 г. н. у в. Валодзькі Докшыцкага раёна.

³³ Зап. Матошка А.У. у 2012 г. ад Крупскай Г.І., 1930 г. н. у в. Валодзькі Докшыцкага раёна.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

звязаныя з галавой пеўня (куруцы): «Засцілалі магілку настольнікам найніцай уверх. Патом як памрэць мужчына кураціна нада была каб была на закуску, а мужчына, а петуха тады, нада каб быў петух, а галаву ўкопвалі каля крыста. А як жанчына тады курыцу рэзалі на мяса, а галаву ўкопвалі каля крыста»³⁴; «Петуха самае глаўнае як мужчына памёр, тады петуха. Як жанчына – тады курыцу варым. Тады нясём цэлюю на могілкі, тады адрываюць галаву тамака і закапваюць у гэту. А гэтага петуха тады раздзелаваюць і ядуць. Уся радня. Тады ж радню сабіраюць усю»³⁵. Я. Карскі характарызуе падобную традыцыю, зафіксаваную ў сярэдзіне XIX ст. у Ашмянскім павеце, як «дзіўны адгалосак даўніны». Даследчык суадносіць яе са звычайным прыносіць у ахвяру пеўняў пры абрадзе трупаспалення ў старажытных славян [37, с. 299]. Паколькі з пеўнем звязана сімволіка ўваскрэснення з мёртвых і вечнага аднаўлення жыцця, дадзеная традыцыя не ўяўляецца дзіўнай. Па меркаванні У. М. Тапарова, у гэтым кантэксце магчыма тлумачэнне выявы пеўня, змешчанага на магілах, крыжах, камяні і інш. [38, с. 310]. Не выпадковымі з'яўляюцца і знаходкі костак пеўня ў курганных пахаваннях [39, с. 355].

Неад'емным элементам абрадавай трапезы на могілках было пакіданне часткі ежы і гарэлкі для памерлага: «Як жа ж мы прыходзім, дык тады ўжо во памолюцца і начынаюць. Гарэлку ж нясём, тады гарэлкі ўліваем у чарку і кладзём каля чаркі ежу»³⁶. У рэгіёне яшчэ фіксуецца традыцыя «адліваць» чарку гарэлкі на магілу памерлага: «На кладбішчы памінаюць, а тады ўжо і дома, і сталы робяць, гэта хто такі багаты, дык сабіраіць у хату <...> Па састаянню, на вазможнасці, то бяруць на кладбішча і бутылку і ўсе, палаценца. Ну ўсе стануць, Богу памолыцца, ну тады адліваюць і няхай ляжыць з Богам»³⁷; «Прыдзіш, адложаш, што ёсць у сумачцы – і скварку, і канфеціну, і яйцо, што меіш. <...> І гарэлкі. Ліём» (Докшыцкі раён) [28, р. 19]. У мінулым, як адзначаў А. Троіцкі, быў некалькі іншы спосаб «пачаставаць» памерлага. Так, кожны праліваў з чаркі некалькі кропель гарэлкі на магілу, а ў канцы трапезы ўсе рэшткі ежы страсаліся з абруса на магілу [13, с. 155].

Памінальная трапеза іншы раз ладзілася дома пасля вяртання з могілак [41, арк. 39; 42, арк. 46, 43, арк. 31; 28, р. 19, р. 78]. У шэрагу выпадкаў на яе запрашалі не толькі родных, але і тых, хто быў на пахаванні: «Ну, а калі прыкладаеш, у той дзень, ці вечар <...> – Застолле абязцельна. Тое нада што і на пахароне былі. І што яму капалі, і свае родныя»³⁸. У адрозненне ад памінальнай вячэры напярэдадні Прыкладзінаў, гэта трапеза не была поснай. Так, у в. Васіліны Пастаўскага раёна па вяртання з могілак адбываўся «жалобны стол» з «багатай куцёй» [25, с. 599]. У в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) пасля вяртання з могілак таксама адбывалася застолле з мяснымі стравамі. А. Троіцкі пералічвае наступныя стравы: мяса, аладкі, залітыя смятанай ці маслам, кіслая стравы, груца, крупнік, каша, смажаны певень [13, с. 155]. Пры гэтым аўтар апісвае даволі характэрныя дзеянні са смажаным пеўнем: «Пеўня бярэ адна са старых, пачынае спяваць пеўнікам, падымаецца агульны гоман, госці кідаюцца да старой, каб адабраць пеўня, яна бяжыць, супраціўляецца, але ўрэшце рэшт пеўня ад старой адбіраюць і дзеляць. У падобнай гульні з пеўнем госці выказваюць гаспадару жаданне будзіць жыхароў дома пасля пеўневага спеву, сімвалам чаго ў іх служыць смажаны певень» [13, с. 155].

Ступень захаванасці Прыкладзінаў у розных частках Падзвіння не аднолькавая. Калі ў шэрагу месцаў яшчэ і ў сучасны перыяд абрад мае вельмі архаічныя элементы (Докшыччына), то ў другіх ён значна спрошчаны і рэдукаваны, што было ўжо вышэй адзначана. На значнай частцы рэгіёна захоўваецца толькі традыцыя апраўляць магілу ў бліжэйшую восень пасля пахавання.

У сучасны перыяд час правядзення абрадавых дзеянняў перастае быць строга рэгламентаваным і не вызначаецца дакладна: «Ну, магілачку гэту абрэжуць, курганкамі абложуць кругом. <...> Абкладваюць акуратненька яе, і стаіць яна, цвяты нясуць. – А вот калі дзёрнам абкладваюць магілу, на які дзень? – А, гэта ўжо хоць калі, после ўжо ці месяц там, ці два. Нада ісці, аблажыць магілачку»³⁹. У рэгіёне зафіксаваны выпадкі, калі прыкладаюць магілу нават пры пахаванні нябожчыка: «Гэта нада, нада каб памрэць, вот нада каб да Асянін прылажылі. Ужо бываець, што як вот ужо саўсём скоро Асаніны там пара дней, дык сразу і прыкладаюць як хаваюць. І тады сразу робяць <...> гэту магілку і прыкладаюць сразу. І гэтак бываець»⁴⁰; «Да. А як ужо после Пакрова памрэш, тады адразу ўжо. Памёр і адразу прыкладаеш, пахароніш»⁴¹.

³⁴ Зап. Матошка А.У. у 2012 г. ад Крупскай Г.І., 1930 г. н. у в. Валодзькі Докшыцкага раёна.

³⁵ Зап. Матошка А.У. у 2012 г. ад Гапанёнак Г.В., 1933 г. н. у в. Валодзькі Докшыцкага раёна.

³⁶ Зап. Матошка А.У. у 2012 г. ад Гапанёнак Г.В., 1933 г. н. у в. Валодзькі Докшыцкага раёна.

³⁷ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Васюковіч В.У., 1935 г. н. у в. Чарніца (II) Докшыцкага раёна.

³⁸ Зап. аўтарам, Лобачам У.А., Філіпенкам У.С. у 2009 г. ад Карніловіч А.В., 1937 г. н., Фецько Н.Дз., 1942 г. н., Плыгалкі М.І., 1936 г. н. у в. Тумілавічы Докшыцкага раёна.

³⁹ Зап. аўтарам, Чараўко В.У. у 2009 г. ад Крыўко Т.М., 1926 г. н. у в. Осцевічы Мёрскага раёна.

⁴⁰ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Іванскай Н.П., 1937 г. н. у в. Літоўцы Докшыцкага раёна.

⁴¹ Зап. аўтарам, Лобачам У.А., Філіпенкам У.С. у 2009 г. ад Карніловіч А.В., 1937 г. н., Фецько Н.Дз., 1942 г. н., Плыгалкі М.І., 1936 г. н. у в. Тумілавічы Докшыцкага раёна.

На большай частцы рэгіёна абрад існуе ў значна рэдукаваным выглядзе, а ў некаторых месцах увогуле знік. Калі само парадкаванне магілы яшчэ захоўваецца, то памінальная трапеза і ўсе ўрачыстасці на могілках не фіксуюцца [44, арк. 11; 41, арк. 38–39]. Асабліва гэта характэрна для беларусаў каталіцкага веравызнання: «*Прыкладаюць. <...> Да. Але ў католікаў няма. Яны [праваслаўныя – А.У.] тады ўжо, і гэта самае, і п'юць на ім, а ў нас гэтага няма, у нас толькі прылажыў і ўсё, памаліўся і ўсё*»⁴². На першы план, як адзначаюць рэспандэнты, выходзяць іншыя індывідуальныя памінальныя абрады: «*Прыкладзіны былі, а цяпер ужо не робяць. Толькі сорак дзён, а Прыкладзіны мала хто робіць. Ну, абкладаюць магілку, прыкладаюць дзёрнам*»⁴³; «*Прыкладзень ужо ня робяць, робяць год. У мяне брат у горадзе памер, дык ужо не робілі Прыкладзень, але хадзілі на кладбішча. Ня Прыкладзень, а як прыкладаюць у той дзень, а год ужо*»⁴⁴. Нават абкладанне магілы дзёрнам пасгутова знікае ў сувязі з пашырэннем бетонных і металічных надмагілляў: «*Гэта было раньне ага, абязцельна нада было дзёрнам прылажыць. А цяпер хто прыкладаіць, хто не ўжо, памятнікі ставяць*»⁴⁵; «*Ну цяпер ў аснаўном памятнікі ставяць і ўсё, а прыкладаць не прыкладаюць*»⁴⁶. У сучасны перыяд, як адзначаюць рэспандэнты, прыкладанне магілы можа адбывацца толькі ў тым выпадку, калі на ёй не ўстанаўліваецца помнік: «*Ну як цяпер хто памятнік не ставіць, тады ўжо дзёрнам абкладаюць на зіму, каб холадна не было яму*»⁴⁷; «*Закрываюць дзёрнам, бо зіма. Пакроў. Каб цёпла было. Абкладаюць. Ня зробіш памятнік і надгробнік, тады дзёрнам так прыложаш*»⁴⁸. У шэрагу выпадкаў прыкладанне магілы ў сучасны перыяд абумоўлена існаваннем у асобных лакальных традыцыях забароны ўстанаўліваць помнік на працягу года пасля смерці: «*Да Пакрова нада прылажыць такім дзёрнам. Выразаюць дзе-небудзь на лагу дзёран і патам з чатырох старон абкладваюць магілачку, гэта каб нябожчыку было цёпла зімаваць. Таму што памятнікі на первы год ня ставілі. Памятнікі ўжо пасле года ставілі на магілачку, а вот дзёрнам гэтым прыкладвалі*»⁴⁹. У рэгіёне ў сучасны перыяд зафіксаваны выпадкі спалучэння традыцыйных спосабаў упарадкавання магілы і выкарыстанне новых матэрыялаў: «*Прыкладзены. Ну гэта як хто первы год памрэ, прыкладаюць магілку, ацэмяніруюць. Спачатку дзёрнам абкладаюць, а затым цэментам*»⁵⁰.

Як сведчаць матэрыялы сучасных палявых даследаванняў, абрадавыя дзеянні (абкладанне магілы дзёрнам, устаноўка помніка) іншы раз пераносяцца з Прыкладзінаў на памінкі, якія ладзяцца ў гадавіну з дня смерці. Зафіксаваны таксама выпадкі, калі прыкладанне магілы рэспандэнты звязваюць з гадавінай пасля смерці чалавека: «*А вот калі дзёрнам абкладалі? – Пасле года, як памрэць. – А, год, а тады дзёрнам абкладаюць? – А тады дзёрнам абкладалі, хто камнем. Хто чым мог. Тады ж цэменту так не было*»⁵¹; «*А тады ўжо як прайдзець год, як анадзець ужо магілка, пясок асядзець – усё гэта ўжо да года ніхто не абкладаў. Вот гэтка ўжо ня можна. А як абыў ужо год, тады гэтакімі камянкамі абкладалі*»⁵². Як вынікае з матэрыялаў палявых даследаванняў, дадзеная рыса тэрытарыяльна не абумоўлена і спарадычна сустракаецца ў рэгіёне распаўсюджання абраду. Можна меркаваць, што яна мае больш позні характар і з'яўляецца вынікам спалучэння абрадавых дзеянняў падчас Прыкладзінаў і памінання памерлых у гадавіну з дня смерці.

Пры істотных зменах у матэрыяле, эвалюцыі абрадавых дзеянняў, якія суправаджаюць устаноўку помніка або «прыкладанне» магілы, і традыцыйнай матэрыяльнай атрыбутыкі іх глыбінная сімволіка паранейшаму захоўваецца, што яскрава бачна з прыведзеных вышэй матэрыялаў. І тут нельга не пагадзіцца з А. К. Байбурын, што змены закранаюць, як правіла, толькі павярхоўныя ўзроўні рытуалу, якія датычацца выражэння, у той час як глыбінныя схемы, якія датычацца зместу, вылучаюцца надзвычайнай устойлівасцю [45, с. 1!].

Навуковы аналіз пісьмовых крыніц і палявых этнаграфічных матэрыялаў дазваляе зрабіць наступныя высновы:

⁴² Зап. аўтарам у 2011 г. ад Бубнеўскай С.І., 1932 г. н. у в. Літоўцы Докшыцкага раёна.

⁴³ Зап. аўтарам, Лобачам У.А. у 2009 г. ад Сваток М.М., 1941 г. н. у в. Несцераўшчына Докшыцкага раёна.

⁴⁴ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Дземідовіч М.І., 1924 г. н. у в. Замасточка Докшыцкага раёна.

⁴⁵ Зап. аўтарам у 2012 г. ад Працук Р.З., 1930 г. н. у в. Гулідава Глыбоцкага раёна.

⁴⁶ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Кажамячонок Н.А., 1929 г. н. у в. Беразіно Докшыцкага раёна.

⁴⁷ Зап. аўтарам, Путронкам К., Шыпіла Н. у 2009 г. ад Падбярэзка Л.М., 1934 г. н., Карніловіч К.І., 1933 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага раёна.

⁴⁸ Зап. аўтарам, Лобачам У.А., Філіпенкам У.С. у 2009 г. ад Карніловіч А.В., 1937 г. н., Фецько Н.Дз., 1942 г. н., Пльгалкі М.І., 1936 г. н. у в. Тумілавічы Докшыцкага раёна.

⁴⁹ Зап. Матошка А.У. у 2012 г. ад Каросцік Л.У., 1950 г. н. у в. Свіркі Докшыцкага раёна.

⁵⁰ Зап. экспедыцыяй ПДУ у 2009 г. ад Е.І. Ільніч, 1932 г. н. у в. Бірулі Докшыцкага раёна.

⁵¹ Зап. аўтарам, Чараўко В.У. у 2009 г. ад Лісоўскай М.М., 1925 г. н. у в. Горкі Верхнядзвінскага раёна.

⁵² Зап. аўтарам, Чараўко В.У. у 2007 г. ад Анашкевіч Л.М., 1935 г. н. у в. Шо Глыбоцкага раёна.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

1. На тэрыторыі Падзвіння абрад існуе пад рознымі назвамі. Найбольш распаўсюджаным сярод іх з'яўляецца варыянт «Прыкладзіны». Пашыраны таксама іншыя назвы абраду, вытворныя ад слоў «прыкладаць», «абкладаць» («Прыкладні», «Акладзіны», «Прыкладны», «Прыкладзены», «Пракладзіны»). На Заходнім Падзвінні (Пастаўшчына, Шаркаўшчына) характэрна назва «Асяніны», а ў ваколіцах п. Бягомль (Докшыцкі раён) гэты памінальны абрад мае назву «Хаўтуры».

2. Арэал абраду лакалізуецца ў заходняй і цэнтральнай частках Падзвіння. Абрад распаўсюджаны таксама ў паўночных раёнах Мінскай вобласці (Вілейскім, Барысаўскім, Лагойскім).

3. У рэгіёне Прыкладзіны ладзяцца ў першую восень пасля пахавання. На большай частцы тэрыторыі абрад адбываецца ў кастрычніку ці на пачатку лістапада, напярэдадні восеньскіх Дзядоў. Аднак больш дакладны час правядзення абраду адрозніваецца нават у межах невялікага рэгіёна.

4. Агульная структура абраду ўключае наступныя этапы: падрыхтоўка да свята (прыбіранне ў хаце і на панадворку, мыццё ў лазні, падрыхтоўка неабходных рэчаў), абрадавая вячэра і сядзілак (фіксуюцца не паўсюдна), памінальная служба ў храме, упарадкаванне магілы (з трапезай на могілках), рытуальная трапеза ў хаце пасля вяртання з могілак. У розных частках рэгіёна абрад мае не аднолькавую ступень інтэнсіўнасці і некаторыя з гэтых этапаў могуць адсутнічаць. Наяўнасць канкрэтных этапаў залежыць і ад лакальнай традыцыі. У ваколіцах п. Бягомль (Докшыцкі раён) абрад мае яшчэ адзін этап, які ўключае наведванне вечарам напярэдадні «прыкладання» могілак і распальванне там вогнішча.

5. У сучасны перыяд абрад існуе ў значна рэдукаваным выглядзе, а ў некаторых месцах увогуле знік. Нават абкладанне магілы дзёнам паступова знікае ў сувязі з пашырэннем новых матэрыялаў (бетон, метал) у афармленні надмагілля. Разам з тым у шэрагу месцаў Падзвіння (пераважна на Докшыччыне) абрад захоўвае вельмі архаічныя элементы, якія яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. расцэньваліся як перажыткі далёкай старажытнасці.

Такім чынам, неабходна канстатаваць, што Прыкладзіны з'яўляюцца адметнай традыцыяй памінальнай абраднасці беларусаў заходняй і цэнтральнай частак Падзвіння. Вынікі вывучэння абраду будуць карыснымі для даследавання этнічных працэсаў у межах рэгіёна.

ЛІТАРАТУРА

1. Булгаковский, Д.Г. Пинчуки. Этнографический сборник / Д.Г. Булгаковский. – СПб. : Тип. В. Безобразова и комп., 1890. – VI, 201 с.
2. Юркевич, И. Остринский приход Виленской губернии Лидского уезда / И. Юркевич // Этнографический сборник. – 1853. – Вып. 1. – С. 283–293.
3. Валодзіна, Т. Прыклады / Т. Валодзіна, Л. Дучыц // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 376.
4. Раманюк, М. Беларускія народныя крыжы / М. Раманюк. – Вільня : Наша Ніва, 2000. – 221 с.
5. Лабачэўская, В.А. Вясковыя могілкі : зрубныя надмагіллі (па матэрыялах усходніх раёнаў Віцебскай вобласці і Магілёўскага Падняпроўя Беларусі) / В.А. Лабачэўская // Беларускае Падзвінне : вопыт, методыка і вынікі палявых даследаванняў (да 80-годдзя пачатку археалагічных раскопак у г. Полацку) : зб. навук. прац рэсп. навук.-практ. семінара, Полацк, 20–21 ліст. 2008 г. / пад агульн. рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача. – Наваполацк, 2009. – С. 195–204.
6. Tyszkiewicz, E. Opisanie powiatu Borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim. Z dodatkiem wiadomości: o obyczajach, śpiewach, przysłowiach i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t.d. / E. Tyszkiewicz. – Wilno : Drukarnia Ant. Marcinowskiego, 1847. – 489, IV s.
7. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн. – СПб. : Тип. имп. акад. наук, 1890. – Т. 1. Ч. 2 : Бытовая и семейная жизнь белорусов в обрядах и песнях. – XXXIV, 712, [4] с.
8. Шпілеўскі, П.М. Беларусь у абрадах і казках / П.М. Шпілеўскі; пер. з руск. мовы А. Вашчанкі. – Мінск : ЛіМ, 2010. – 301, [2] с.
9. Киркор, А. Этнографический взгляд на Виленскую губернию / А. Киркор // Этнографический сборник. – 1858. – Вып. 3. – С. 115–276.
10. Дмитриев, М.А. Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края / М.А. Дмитриев. – Вильно : Печатня А.Г. Сыркина, 1869. – 264 с.
11. Крачковский, Ю.Ф. Быт западно-русского селянина / Ю.Ф. Крачковский. – М. : Изд. имп. общ-ва истории древностей России при Москов. ун-те, 1874. – 212 с.
12. Нечаев, С. О поминовении умерших: нечто из религиозных обрядов и суеверий в Бегомльском приходе Борисовского у. / С. Нечаев // Минские епархиальные ведомости. – 1874. – 15 апреля. – № 7 (часть неофициальная). – С. 227–232.
13. Троицкий, А. Уклад / А. Троицкий // Литовские епархиальные ведомости. – 1875. – 4 мая. – № 18. – С. 153–155.
14. Wińcza, H. Dziady na Litwie / H. Wińcza // Tygodnik Ilustrowany. – 1904. – № 44. – S. 835–836.

15. Каспяровіч, М. Віцебскі краёвы слоўнік (матар'ялы) / М. Каспяровіч; пад рэд. М.Я. Байкова, Б.І. Эпімаха-Шыпілы; Інбелкульт. – Віцебск : Камінтэрн, 1927. – XIX, 371 с.
16. Сербай, І.А. Археалёгічныя помнікі Вушацкага раёну Полацкае акругі / І.А. Сербай / Запіскі аддзелу гуманітарных навук. – Кн. 2 : Працы археалёгічнай камісіі. – Т. 2. – 1930. – С. 199–211.
17. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / рэдкал. : А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]; уклад. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 615 с.
18. Сысоў, У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Выш. шк., 1997. – 415 с.
19. Дучыц, Л. Хаўтуры / Л. Дучыц // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 497.
20. Дучыц, Л. Церамкі / Л. Дучыц, В. Лабачэўская // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 508.
21. Васілевіч, У.А. Прыкладзіны / У.А. Васілевіч // Беларускі фальклор : энцыкл. : у 2 т. / рэдкал. : Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск, 2006. – Т. 2 : Лабараторыя традыцыйнага мастацтва – «Яштур». – С. 389.
22. Васілевіч, У.А. Прыкладзіны / У.А. Васілевіч // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / рэдкал. : І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1989. – С. 414–415.
23. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. – Мінск : Бел. навука, 2004. – Т. 2 : Віцебскае Падзвінне / Т.Б. Варфаламеева, А.М. Боганева, М.А. Козенка. – 910 с.
24. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. – Мінск : Выш. шк., 2010. – Т. 5 : Цэнтральная Беларусь / В.І. Баско [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай : у 2 кн. Кн. 1. – 847 с.
25. Гарошка, Т.Г. Народныя святы, абрады, звычаі / Т.Г. Гарошка // Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Пастаўскага раёна. – Мінск, 2001. – С. 593–599.
26. Лобач, У.А. Сімвалічны статус і рытуальныя функцыі могілак у беларускай народнай культуры вярхоўяў Бярэзіны і Віліі ХХ – пач. ХХІ ст. / У.А. Лобач // Весн. Полацк. дзярж. ун-та. Сер. А. Гуманіт. навукі. – 2008. – № 1. – С. 71–82.
27. Лобач, У.А. Міф. Прастора. Чалавек : традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у сямейна-тычынай перспектыве / У.А. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 511 с.
28. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lieuvių tautosakos rankraštynas. – 7647. Tautosaka 2006 m. liepos mėnesį prie Neris ištakų surinkta Lietuvos ir Baltarusijos mokslininkų grupės, vadovaujamos Vykinto Vaitkevičiaus.
29. Чистов, К.В. Проблемы картографирования обрядов и обрядового фольклора / К.В. Чистов // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. – Л., 1971. – С. 14–16.
30. Варфаламеева, Т.Б. Пахавальныя галашэнні ў сучасных запісах. Тыпы напеваў і раёны іх пашырэння / Т.Б. Варфаламеева // Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / рэдкал. : А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]; уклад. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск, 1986. – С. 60–96.
31. Варфаломеева, Т.Б. Синхронная дискрипция мелодики белорусского похоронного и свадебного обрядов в ареальном аспекте / Т.Б. Варфаломеева // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. – Мінск, 2007. – Вып. 3. – Ч. 2. – С. 38–44.
32. Квятковская, А.В. Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.) / А.В. Квятковская. – Вильнюс : Diemedzio, 1998. – 327 с.
33. Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – Фонд 8. – Воп. 89. – Спр. 244. – Сш. 2 : Расонска-Віцебская экспедыцыя (чэрвень, 1989). Запісы У.М. Сысова.
34. Архіў гісторыка-філалагічнага факультэта УА «ПДУ» (АГФФ). – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Бешанковіцкі, Чашніцкі і Лепельскі раёны (ліпень 1996 г.). – Сш. 1. Запісы студэнтаў групы 95-Гіс Бадая С., Баргунскага А., Леошка С., Шкляневіча Я., Канстанцінавай З., Налецкай Н., Макаранкавай Т., Асіповіч Т., Буцько В., Пушачкінай Ю., Ляшкевіч Н., Шаўко Г., Сумко А.
35. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Бешанковіцкі, Чашніцкі і Лепельскі раёны (ліпень 1996 г.). – Сш. 2. Запісы студэнтаў групы 95-Гіс Гаўрылава В., Далгова Д., Сакалова Ю., Яронька В., Зубровай А., Муляронак Н., Кірычык В., Вярцінскай А., Зайцавай А., Змітрачэнка А., Рублеўскай В.
36. Внуковіч, Ю.І. Літоўцы Беларусі : этналагічнае даследаванне / Ю.І. Внуковіч. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 170 с.
37. Карский, Е.Ф. Белорусы / Е.Ф. Карский. – М.: Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнеров и К°, 1916. – Т. 3 : Очерки словесности белорусского племени : Ч. 1 : Народная поэзия. – XIV, 557 с.
38. Топоров, В.Н. Петух / В.Н. Топоров // Мифы народов мира : энцикл. : в 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев – М., 1980. – Т. 2 : Корибанты–Яяти. – С. 309–310.
39. Валодзіна, Т. Певень / Т. Валодзіна, Л. Дучыц, С. Санько // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 355–356.
40. Аўсейчык, У.Я. Пахавальна-памінальная абраднасць вясковага беларускага насельніцтва Падзвіння ў канцы ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя / У.Я. Аўсейчык // Весн. Полацк. дзярж. ун-та. Сер. А. Гуманіт. навукі. – 2010. – № 7. – С. 199–210.
41. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Докшыцкі раён (ліпень 2009 г.). – Сш. 2. Запісы Філіпенкі У.С., Аўсейчыка У.Я., Лобача У.А., Дзенько В., Шыпілы Н.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

42. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Докшыцкі раён (ліпень 2009 г.). – Сш. 3. Запісы Аўсейчыка У.Я., Філіпенкі У.С., Высоцкага С., Шаўчэнка Я., Шыпіла Н., Путронка К.

43. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Докшыцкі раён (ліпень 2009 г.). – Сш. 5. Запісы Філіпенкі У.С., Лобача У.А., Клопавай С., Высоцкай А., Жахоўскага Б., Шаўчэнка Я.

44. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 7. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ў вёскі Свіркі і Валодзькі Докшыцкага раёна (2012 г.). Запісы Матошка А.

45. Байбурын, А.К. Ритуал в традиционной культуре : Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А.К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 237 с.

УДК 39:630 (=161.3). 19/20

ЭТНАКУЛЬТУРНЫЯ АСПЕКТЫ ЛЕСАКАРЫСТАННЯ Ў СВЯТЛЕ САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫХ ФАКТАРАЎ

А.Ю. БАБІЧ,

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, Наваполацк

Хто ў лесе ня злодзеі, той дома не гаспадар

Асноўная ўвага надаецца такім этнакультурным формам лесакарыстання, як нарыхтоўка драўніны і збіральніцтва. Аналізуецца ўплыў сацыяльна-эканамічных фактараў на тадыцыйнае лесакарыстанне беларусаў. У якасці гістарычнага кантэксту злучаны тры перыяды: канец XIX – пачатак XX ст., 1920-я гг., 1990-я – 2000-я гг. Разглядаецца дынаміка лясістасці і прычыны змянення лясных плошчаў на тэрыторыі Беларусі. Звяртаецца ўвага на спецыфічнае разуменне права ўласнасці на лясныя рэсурсы ў беларускай традыцыйнай культуры. Апісваецца складаны працэс узаемадзеяння савецкіх органаў кіравання і мясцовага насельніцтва ва ўмовах маштабнай перабудовы лесагаспадарчай сістэмы ў 1920-я гг. Выяўляецца месца і значэнне збіральніцтва ва ўмовах рыначнай эканомікі ў Беларусі ў 1990-я – 2000-я гг.

Традыцыйная сістэма ўзаемадзеяння чалавека і прыроднага ландшафту будавалася на прынцыпах, якія павінны былі забяспечыць доўгачасовае карыстанне ўзнаўляемымі прыроднымі рэсурсамі. Захаванне ў лесакарыстанні такіх прынцыпаў, як эктэнсіўнасць, аптымальнасць, безадходнасць, узнаўленне рэсурсаў (невьчарпанне) і да т. п., было звязана, з аднаго боку, з асаблівасцямі міфапаэтычнага светапогляду беларусаў, з другога – узроўнем развіцця вытворчых сіл на пэўным гістарычным этапе.

У прыватнасці, фарміраванне традыцыйнай сістэмы рэгулявання лясных карыстанняў адбывалася пад непасрэдным уплывам светапоглядных уяўленняў беларусаў аб прасторы лесу і яго міфалагічных насельніках. У сваю чаргу, захаванне пераважна натуральнага характару гаспадаркі ў значнай ступені стрымлівала рост інтэнсіўнасці эксплуатацыі лясных масіваў. У артыкуле асноўная ўвага будзе прысвечана такім заняткам, як нарыхтоўка драўніны і збіральніцтва, у кантэксце гістарычных умоў, якія на погляд аўтара, найбольш яскрава выяўляюць асаблівасці ўплыву сацыяльна-эканамічных фактараў на традыцыі лесакарыстання беларусаў.

Бачыцца мэгазгодным акрэсліць, што ўкладаецца аўтарам у паняцці “лесакарыстанне” і “культура лесакарыстання”, якія не з’яўляюцца спецыяльнымі этналагічнымі тэрмінамі. Працяглы час пад лесакарыстаннем разумелася толькі выкарыстанне драўніны як асноўнага ляснога рэсурсу. У выніку росту ўвагі навукоўцаў і грамадскасці да экалагічнай ролі лясоў, а таксама ўсведамлення істотнай долі недраўнінных рэсурсаў і іх значэння адбылося пашырэнне сэнсу дадзенага тэрміна [1, с. 3; 2, с. 273; 3, с. 36; 4, с. 5]. Сёння лесакарыстанне ў шырокім сэнсе прадугледжвае асваенне ўсіх даступных рэсурсаў лясной прасторы. У этналогіі тэрмін “лесакарыстанне” набывае новае асэнсаванне, адрознае ад іншых навук – экалогіі, лесазнаўства, прыродакарыстання, – і разглядаецца праз прызму ўзаемадзеяння грамадства і прыроды, абумоўленае культурай этнасу. Пад культурай лесакарыстання будзе разумецца сістэма гаспадарчых ведаў, уменняў, вераванняў, норм паводзін, якія выяўляюцца непасрэдна ў працэсе асваення чалавекам лясных рэсурсаў, а таксама комплекс прыстасаванняў і прылад працы, якія дазваляюць выкарыстоўваць гэтыя рэсурсы.